

MUDANYA MÜTAREKESİ DÖNEMİNDE İNGİLİZLERİN ÇANAKKALE’DEKİ ASKERİ FAALİYETLERİ

Ayşe YANARDAĞ*

Özet

26 Ağustos 1922 sabah 5:30 da Türk topçusunun atışıyla başlayan Büyük Taarruz 9 Eylül 1922’de İzmir’in kurtarılmasıyla sona ermiştir. Yunan ordusunun imha edilmesiyle Türk ordusu kuzey batı yönüne Boğazlara doğru ilerlemesine devam etmiştir. Ancak bundan sonra Türk ordusu Boğazlar bölgesinde İtilaf Devletlerinin askerleriyle karşılaşmıştır. İtilaf Devletlerinden Fransa ve İtalya Türklerle bir savaşı istemediği için askerlerini Boğazların Anadolu yakasından çekmiştir. Başlangıçtan beri Anadolu’yu işgal eden Yunanlıları destekleyen İngilizlerle Türk ordusu karşı karşıya gelmiştir. Bu noktada Mustafa Kemal Paşa’nın ustaca uyguladığı kontrollü askeri baskı sayesinde Türklerle İngilizler arasında bir savaş ihtimali bertaraf edilmiş ve Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır. Ancak İngilizler Boğazlardan çekilmek istemedikleri için mütarekenin uygulanmasından itibaren Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanmasına kadar olan (11 Ekim 1922-24 Temmuz 1923) sürede özellikle Çanakkale Boğazında asker, sivil halk üzerinde askeri baskıda bulunmuşlardır. Çanakkale’deki işgalci İngiliz baskısı Lozan görüşmelerindeki süreçten de etkilenmiştir. Bu çalışmada arşiv belgeleri ışığında halkın şikâyetlerine sebep olan Çanakkale’deki İngiliz askeri faaliyetleri incelenmiş ve İngiliz askeri faaliyetlerine karşı Türk tarafının tutumu arşiv belgeleri ışığında açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mudanya Mütarekesi, İngiliz Askeri Faaliyetleri, Lozan Görüşmeleri.

MILITARY ACTIVITIES OF THE BRITISH IN ÇANAKKALE DURING THE MUDANYA ARMISTICE

Abstract

The Great Offensive, which started with the artillery fire of Turkish artillery at 5:30 am on the morning of 26 August 1922, ended with the liberation of İzmir on 9 September 1922. After the Greek army was destroyed, the Turkish army continued its march northward to the Straits. But after that, the Turkish army encountered the soldiers of the Allies in the Bosphorus region. Of the Allies, France and Italy withdrew their soldiers from the Anatolian side of the Straits as they did not want a war with the Turks. The Turkish army has come face to face with the British forces supporting from the beginning the Greeks, who occupied Anatolia. At this point, the possibility of a war between the Turks and the British was eliminated and the Mudanya Armistice was signed, by means of the controlled military pressure masterfully applied by Mustafa Kemal Pasha. However, as the British did not want to withdraw from the Straits, they carried out military pressures on the soldiers and civilians especially in the Dardanelles until the signing of the Treaty of Lausanne Peace (11 October 1922-24 July 1923). In this study, the British military activities in Çanakkale which caused public were examined and the attitude of the Turkish side against the British military activities was explained in the light of archival documents.

Keywords: Mudanya Armistice, British Military Activities, Lausanne Negotiations.

GİRİŞ

26 Ağustos 1922 günü sabah 5:30’da Türk topçusunun atışıyla başlayan Büyük Taarruz 30 Ağustos 1922 günü Yunan ordusunun meydan muharebesine zorlanmasıyla Yunanlılar için Anadolu’daki sonun başlangıcı olmuştur. Bu tarihten itibaren İtilaf Devletlerinin özellikle İngiltere’nin, Yunan bozgununu haber almakta gecikmiş olması ve Türkiye’deki askeri ve sivil görevlilerinin yönlendirmelerinin etkisiyle İngilizler Boğazlar bölgesinde tutunmak için

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ayanardag@cumhuriyet.edu.tr

birçok alternatifleri tartışmıştır (Şimşir, 1989: 335). Bunlar bölgenin padişah ve halife yönetimine verilmesi, Yunanlıların işgaline bırakılması, müttefikleri ile birlikte ellerinde tutulması, gerekirse tek başlarına Boğazlar özellikle Çanakkale Boğazını ellerinde tutmak için savaşılması gibi konuları tartışmışlardır (Şimşir, 1989: 574-578, Şimşir, Cilt 4, 2000: 376, 609, Bozkurt, 2014: 59). Nitekim Yunan işgaline bırakılması ya da müttefikleriyle birlikte işgale devam etmek, gereğinde savaşmak tekliflerini müttefikleri kabul etmemişlerdir. İşgal ettikleri yerleri padişah ve halife yönetimine bırakmayı ise Milli Mücadele liderlerinin başta Mustafa Kemal Paşa'nın kabul etmeyeceğini tahmin etmişlerdir.

Bu süreçte Boğazlar bölgesine yaklaşan Türk ordusu İngilizler ile karşı karşıya gelmiş, Yunan askerini izleyen Türk ordusu karşısında İngiliz hükümeti ve askerleri ne yapacaklarını şaşırılmışlardır. İngilizlerin müttefikleri Fransızlar ve İtalyanlar Türk askeriyeye yeni bir savaş istemedikleri için çekilmişlerdir. İngilizler ise Türklerle bir savaş ihtimalinden korkup müttefiklerinden ve sömürgelerinden yardım arayışlarına devam ettikleri sırada Çanakkale'de bir savaş ihtimali ortaya çıkmıştır (Şimşir, 2000, Cilt 4, s. 395). Böyle bir savaş ihtimali karşısında İngiltere'nin yalnız kalması, aslında İngiltere'nin Türkiye politikasının iflasından başka bir şey değildir. Mustafa Kemal Paşa'nın savaşa girmeden İngilizler üzerinde ustaca uyguladığı askeri baskı ile birlikte diplomatik yolu her daim açık tutması neticesinde Mudanya görüşmeleri başlamıştır. Mudanya görüşmeleri sırasında Doğu Trakya'nın boşaltılmasını kabul etmek istemeyen İngilizler görüşmeleri ertelediğinde Mustafa Kemal Paşa Türk ordusunu düşmanı takip maksadıyla Boğazlara doğru ilerletmiş ve Boğazlarda yalnız kalan İngilizler üzerinde askeri baskıya devam etmiştir (Atatürk'ün Bütün Eserleri (1922), Cilt 13, 2007: 391). Bir yandan askeri baskı diğer yandan kesintiye uğrayan Mudanya müzakereleri sırasında İngilizler, müttefiklerini Boğazlarda kalmak konusunda ikna edememişler ve sonuçta Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır. Doğu Trakya'nın boşaltılması ve sınırlı miktarda Boğazlarda Türk askeri bulunması şartıyla mütareke imzalanmasına rağmen Lozan Barış Antlaşması imzalanana kadar İngilizler, Boğazlar bölgesinde bu bağlamda özellikle Çanakkale Boğazı'nda işgal altında tuttıkları yerlerde bölge halkını rahatsız eden askeri faaliyetlerde bulunmuşlardır (Soysal, 2000: 71-74). Mudanya Mütarekesi'nden sonraki İngiliz askeri faaliyetleri Boğazlar bölgesinde bir şekilde varlıklarını devam ettirmek arzusunun kaynaklandığı gibi hazmetmekte zorlandıkları Türk zaferini diplomatik alanda etkisiz bırakmak arzusunun da kaynaklanmıştır. Çünkü Lozan görüşmeleri sırasında bu duygu ve düşünce içinde bulunan İngilizler Boğazlarda askeri baskı yapmışlardır. Aşağıda açıklanacak olan İngilizlerin askeri baskıları Lozan görüşmelerindeki gelişmelerden de etkilenmiştir.

1. MUDANYA MÜTAREKESİ'NİN UYGULANIŞI SIRASINDA İNGİLİZLER

Mudanya Mütarekesi'nin imzasından sonra 17 Ekim'de İstanbul'da bulunan Sir Rumbold, Lord Curzon'a şöyle yazmıştır;

“Kemalistler Anadolu'da Yunanlıların hesabını gördükten sonra, gelişmelerin ağırlık merkezi Boğazlara ve Trakya'ya kaydı ve Mudanya Konferansı'na gidildi. Kemalistler savaşmadan Doğu Trakya'yı kazandılar, karşılığında verdikleri taviz ise kalıcı değildir. Türkler Misak-ı Milli'den taviz vermek niyetinde değillerdir. Ama karşılarında İngiltere vardır. Sevr Antlaşması ölmüştür ancak şimdi müttefikler Misak-ı Milli ile boğuşmak durumundadırlar; Sınırlar çizilirken Kemalistler Batı Trakya'da plebisit diyecekler, Musul'u geri almak isteyecekler, Suriye sınırında düzeltme yapilsın diye direnecekler, Boğazlar sorununda

İstanbul'un güvenliğini öne sürecekler, mali ve ekonomik kontrole karşı çıkacaklar, kapitülasyonlar konusunda hiç boyun eğmeyeceklerdir ve hep Türkiye egemen ve bağımsız olmalıdır diye cevap vereceklerdir. Bu durumda İngiltere bu bölgedeki kuvvetlerini azaltmamalı, Yunanistan da Batı Trakya'daki kuvvetlerini arttırmalıdır” (Şimşir, 2000, Cilt 5, s. 11).

Boğazlar ve Doğu Trakya'nın boşaltılması şartlarını kabul etmelerine ve mütarekeyi imzalamalarına rağmen Rumbold Boğazlarda askeri varlıklarını artırma tavsiyesinde bulunmuştur. Küresel ölçekte sömürgeleri nedeniyle buradan taviz almadan çekilmenin sömürgelerine örnek olacağından korkmuşlardır. Zaten Türk Milli Mücadelesinin başından beri sömürgelerine örnek olma korkusunu yaşamışlar ve engellemeye çalışmışlardır (Şimşir, 2000, Cilt 1, s.192, 215). Türk zaferini etkisiz hale getirmek isteyen İngilizler, Mudanya Mütarekesi'nin uygulanmaya başladığı ilk günden sorunlar çıkarmaya başlamışlardır.

10 Ekim 1922'de Refet Paşa, Başkumandanlık ve TBMM adına Trakya'yı teslim almak için görevlendirilmiştir. 11 Ekim'de mütarekenin uygulanmasına başlanacağı ve müttefik kumandanların tahliye tebligatı gazetede yer almıştır (Akşam, 11 Ekim 1922). 15 Ekim'de Atina, Doğu Trakya'daki işgal ordusuna geri çekilmesi emrini verirken aynı gün müttefik orduları da Yunanlıların boşalttığı yerleri işgal için harekete geçmiştir (Akşam, 15 Ekim 1922). 16 Ekim tarihli gazeteye göre Trakya'yı teslim alacak olan ilk askeri birlik 25 Ekim Çarşamba günü İstanbul'a gelecektir (Akşam, 16 Ekim 1922). 18 Ekim'de ise Refet Paşa'nın Trakya'yı teslim almak üzere yola çıkacağı ve İstanbul'daki programı gazetede yer almıştır (Akşam, 18 Ekim 1922).

19 Ekim öğleden sonra İstanbul sularına gelen Refet Paşa'nın vapuruna İngiliz gemileri tarafından bir uyarı yapılmıştır. Muhafız birliklerinin inmesine izin verilmemiş fakat daha sonra yanlış anlama düzeltilerek izin verilmiştir. Refet Paşa, hemen çalışmalara başlamış, Trakya Jandarma Teşkilatı ve Jandarma Mıntıka Müfettişlikleri adıyla dört mıntıka müfettişliği kurulmuştur. Gelibolu Jandarma Mıntıka Müfettişliği; Keşan, Enez, Şarköy, İpsala, Gelibolu ve Ecebad'dan meydana gelmiş olup Kumandanı Albay İsmail Hakkı Bey'e 13, 14, 15, 16 numaralı taburlar bağlanmıştır. Gelibolu Bölüğü toplam 81 kişiden ibarettir (Akın, 1996: 95-110). İtilaf askerleri ile görüşmelerde iki taraf arasında geçici bir sınır belirlenmiş, ancak bu sınırdaki hava sahasına dair açık bir hüküm belirlenmemiştir. Bu nedenle İngilizler işgal süresince Türk hava sahasını sık sık ihlal etmişlerdir (Bozkurt, 2014: 76).

İngiliz ve Fransızların kontrolünde Doğu Trakya, Yunan askerleri tarafından boşaltılırken bazı Rumlar da göç etmeye başlamışlardır. Bu durumdan Türkleri sorumlu tutan İngiliz İşgal Mıntıkası Müttefikin Heyeti Reisi Albay Emeri'ye bazı şikâyetler söz konusu olmuştur. Rum ve Ermenilerin güvenliğine dair bir beyanname yayınlanmış bir sureti Albaya verilmiştir (Akın, 1996: 122-125). Basında “*Refet Paşa hazretlerinin İstanbul Hristiyanları'na karşı vaziyeti her türlü tenkidden azadedir*” başlığıyla yer almış bir nevi iddialara cevap verilmiştir (Tercüman-ı Hakikat, 16 Kasım 1922). 14 Kasım'da İtilaf komutanlarıyla yapılan toplantıda Türk askerinin ne zaman hangi bölgeyi teslim alacağı görüşülürken İngilizler, Çanakkale'den çıkmak istemedikleri için Gelibolu'nun teslimi sırasındaki durumu tartışılmıştır. Gelibolu'daki müttefik işgali devam ettiğinden geciktirmek istemişler fakat sorun çözülmüştür (Akın, 1996: 122-125). Gelibolu'nun teslimi 22 Kasım'da planlanmıştı ancak hava muhalefeti sebebiyle ertelenmiş, Refet Paşa stratejik bir mevki olduğu için endişelenmiş, nihayet 26 Kasım'da Türk memur ve jandarmalar buraya girmişlerdir (Akın, 1996: 151-152).

25 Aralık'ta ise İstanbul'da deniz kontrolü TBMM'ne geçmiştir. Sonuçta Gelibolu dâhil Doğu Trakya 30 Kasım'da Türk yönetimine tamamen geçmiştir. Sivil ve polis idareleri kurulmakla birlikte Lozan Antlaşması imzalanana kadar İstanbul, Gelibolu ve Çanakkale'de İtilaf kuvvetlerinin varlıkları devam etmiştir. Gelibolu Türk yönetimine geçmişti ancak İngilizlerin Gelibolu'da buldukları mevkiilerde istihkam kazdıkları istihbaratı üzerine Refet Bey mütarekeye aykırı olduğunu belirterek durumu protesto etmiştir. Harington ise mütarekede istihkâm kazmayı engelleyen bir hüküm olmadığını savunmuştur. Refet Bey'in meseleyi harita üzerinde izah etmek istemesi işe yaramamıştır (Bozkurt, 2014: 77). Defalarca uyarılara rağmen bu tür uçuşlara devam eden İngiliz uçaklarından bazen Türk askerlerinin bulunduğu tarafa düşenler olmuştur (HR-İM-00013-00131-001). Düşen uçağın subayları esir olarak alınmıştır (HR-İM-00013-00127-003).

Doğu Trakya ve Boğazlardaki gelişmeleri dikkatle takip eden TBMM'nde, Anadolu'nun Yunan işgalinden kurtulmasından sonra Doğu Trakya ve Çanakkale'de yapılan zulümler meclisin gündemine gelmiştir. TBMM Zabıtlarına yansıdığına göre Gelibolu milletvekili Celal Nuri Bey, 18 Ekim 1922 günü Gelibolu, Trakya, Adalar'da Türklerin katledildiğini hükümetin ne gibi tedbirler aldığını sormuştur (TBMM, Cilt 24, 1959: 20-21). Mondros'tan beri Çanakkale'de bulunan İngilizler, bölgedeki sivil yönetim ve başka alanlarda keyfi uygulamalar yapmışlardı (Bozkurt, 2014: 33-41). Ancak artık sivil idare TBMM'ye geçtiğine göre işgal döneminin yaralarının sarılmasına başlanabilirdi. Mecliste derhal düşmandan kurtarılmış yanmış, yıkılmış memleketlerde adli, idari, zirai, iskân, iaşe gibi meselelerin nasıl yoluna konulacağına dair çeşitli teklifler hararetle tartışılmıştır (TBMM, 1959: 116-138).

Bir yandan Trakya'nın boşaltılması gerçekleşir, diğer yandan TBMM kurtarılan bölgelerin yaralarını sarmaya çalışırken bir diğer taraftan da işgalcilerin mağdur ettiği kişiler sorunlarının çözümü için TBMM hükümeti görevlilerine müracaatta bulunmuşlardır. Mesela, İngilizler işgal döneminde Sultani Mektebi'nin eğitim kadrosunda bulunan 16 kişiyi Çanakkale'den çıkarmışlar ve bunlar aylardır maaş alamadıkları için mağdur olmuşlardır. Mağduriyetlerinin giderilmesi için TBMM temsilcilerinden Adnan Bey durumu Hariciye Vekâleti'ne yazmıştır (HR-İM-00063-00075-009). Bu olaylar Doğu Trakya'nın boşaltılması sürecinde gerçekleşmiştir. Eş zamanlı olarak bu dönemde Lozan görüşmeleri hazırlıkları da yapılmıştır.

2. LOZAN GÖRÜŞMELERİNE DOĞRU İNGİLİZLER

20 Ekim'den 30 Kasım 1922'ye kadar Trakya'nın boşaltılması süreci devam ederken İstanbul hükümetinin sadrazamı Lozan'a çağrıldıklarını ve TBMM'nin temsilcileriyle birlikte Lozan'a gitmeleri gerektiğini, zaferde kendilerinde payı olduğunu ifade eden telgrafları TBMM'de okunmuştur. Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen bu telgraflar Meclis'te çok sert eleştirilere sebep olmuş, İstanbul'un hiçbir yardımı olmadığını ifade eden müzakereler (TBMM 1959: 269-298) 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır (TBMM, 1959: 304-314). Böylece İngiliz ve mütteliklerine teslimiyetçi davranan padişah ve hükümeti Lozan'a katılamamış ve milletin gerçek temsilcisi mücadeleyi yöneten TBMM'nin görevlendirdiği heyet konferansa katılmıştır. İstanbul ve TBMM'deki gelişmelerle yakından ilgilenen İngilizler saltanatın kaldırılmasının TBMM'nde muhalefete sebep olduğunu, Mustafa Kemal Paşa'nın işinin zor olduğunu savunmuşlardır (Şimşir, Cilt 5, 2000: 29-32).

3 Kasım 1922’de Lozan’a gidecek heyet ve başkanı belirlendikten sonra takip edeceği hareket tarzı hakkında mecliste görüşmeler yapılmıştır. Heyecanlı konuşmalar yapan milletvekilleri Misak-ı Milli metnini esas almış, Çanakkale’nin Cebelitarık olmaması[†], Doğu Trakya’nın kayıtsız şartsız Türk yönetiminde kalması ve heyetin buna göre hareket etmesini istemişlerdir (TBMM, 1959: 340-376). İsmet Paşa, 7 Kasım’da İstanbul’a vardığında İstanbul’daki işgalci komutanlar müzakerelerin ertelendiğini bildirmişlerdir (İnönü, 2003: 44). İngiliz yazışmalarına göre, konferansın ertelenmesini istemeyen İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa’nın sabrının taşmak üzere olduğunu söylemiştir (Şimşir, Cilt 5, 2000: 41). Erteleme resmi bir şekilde bildirilmediğinden Türk heyeti 12 Kasım 1922’de Lozan’a gelmiş ve erteleme olumsuz sonuçlar getireceğine dair müttefiklere bir nota vermiştir. Ayrıca Ankara’yı da bilgilendirmiştir (İnönü, 2003: 12, 15).

Konferansı 27 Kasım’a ertelemek isteyen İngilizlerin politikasından rahatsız olan Fransızlar en geç 20 Kasım’da toplanmasında ısrar etmişlerdir (Şimşir, Cilt 5, 2000: 43). Aynı tarihlerde İngiliz diplomat ve askeri temsilcileri Türkiye’deki gelişmeleri çok yakından ve dikkatli bir şekilde izlemişlerdir. İngilizlerin, işgalcilerle işbirliği yapanlara dair oluşan tepkileri, Hindistan’da Mustafa Kemal Paşa’nın bir kurtarıcı ve İslam şampiyonu olarak görüldüğünü, padişahın kendilerine sığınması durumunun kuşku yaratacağını, padişahın şimdilik ülkeyi terk etmek istemediğini anlatan raporları İngilizlerin saltanatın kaldırılmasından sonra Türkiye ve Müslüman ülkelerdeki tepkileri izleyip bundan yararlanma amacı güttüğünü göstermektedir (Şimşir, Cilt 5, 2000: 46-49). Nitekim aynı yaklaşımla İngilizlerin mücadeleyi kazanan TBMM’ne rağmen İstanbul hükümetini davet etmeleri, aralarındaki görüş ayrılıklarından yararlanma amacı taşımıştır. Benzer şekilde İstanbul ve çevresinin padişah yönetimine bırakılması düşünceleri hep İngiliz çıkarlarına hizmet edecek kişi, kurum ve muhalefetten yararlanmaktan başka bir şey değildir. Üstelik yukarıda bahsedilen aynı tarihlerde Doğu Trakya’yı boşaltmakta İngilizlerin ağırdan aldığını, zaman kazanmaya çalıştıklarını göz önünde bulundurmak gerekir. Tüm bunları göz önünde bulundurunca İngilizlerin, Mustafa Kemal Paşa’ya ve TBMM’ne karşı bir muhalefetten yararlanmak için beklediklerini söylemek yanlış bir yorum değildir. Aşağıda anlatılacağı üzere Lozan görüşmelerinin kesintiye uğramasında dahi bu beklentinin etkisini görmek gerekir.

3. LOZAN GÖRÜŞMELERİNİN BİRİNCİ DÖNEMİNDE ÇANAKKALE BOĞAZI VE İNGİLİZLER

Lozan görüşmelerine başlanacağı sırada Fransız ve İtalyanların Türklere karşı siyasi durumu özetle şuydu; Fransızlarla 1921’de imzalanmış olan Ankara İtilafnamesi ve İtalyanların işgal döneminde umduğunu bulamaması müttefikleri Türklere konusunda birbirinden kısmen ayırmıştı. Fransız ve İtalyanlar artık Türklere savaşmak istemedikleri için Türkiye’nin Boğazlar ve Doğu Trakya ile ilgili taleplerini kabul etmeye daha hazırdılar. Ancak İngilizler müttefiklerini bu konularda ortak bir karara yönlendirmek ve Boğazlarda kalmak için gerektiğinde savaşmaya ikna etmeye çalışmış bu nedenle mütareke ertelemeler sebebiyle gecikmiştir. Bu kez mütareke imzalanmasına rağmen İngilizler boşaltma işlemini geciktirerek

[†] Cebelitarık Boğazı Akdeniz’in giriş kapısı olup İngilizler burayı 1713 yılında Utrecht antlaşmasıyla işgal etmişler böylece tüm Akdeniz havzasında etkin hale gelmişlerdir. Nitekim günümüzde de önemli bir bölge olup stratejik önemi bakımından hem bölgedeki hem de bölge dışındaki diğer devletlerle zaman zaman krizler yaşanmaktadır. Daha geniş bilgi için bakınız. AB ile İngiltere’nin Cebelitarık Gerilimi, 02. 04. 2017, <http://www.milliyet.com.tr/ab-ile-ingiltere-arasinda-dunya-2425056/> (15.02.2018) İngiltere ve İspanya Arasında Cebelitarık Gerilimi, 03. 04. 2017, <http://www.birgun.net/haber-detay/ingiltere-ve-istanbul-arasinda-cebelitarik-gerilimi-153834.html> (15.02.2018)

zaman kazanmaya çalışmaktan vaz geçmemişlerdir. Türkiye'deki iç siyasi gelişmeler sebebiyle bir takım beklentiler içine giren İngilizler, Lozan görüşmeleri sırasında bir yandan diplomatik alanda diğer yandan Mudanya Mütarekesi gereğince Boğazlar bölgesinde bulunan kuvvetleri vasıtasıyla askeri faaliyetlerde bulunmuşlardır. Boğazlarda müttefiklerin askeri yönetiminin yanında Ankara hükümetinin sivil yönetiminin kurulması müttefik yönetiminin git gide kısıtlanacağı anlamına geldiğini anlayan İngilizler gelişmelerden rahatsız olarak askeri faaliyet fırsatını beklemişlerdir (Şimşir, Cilt 5, 2000: 254, 274).

Bu arada barış görüşmelerine katılmak üzere İsmet Paşa başkanlığındaki heyet Lozan'a gitmiştir. 20 Kasım 1922 günü konferans başlamadan önce otelde Poincare'nin talebi ile bir görüşme yapan İsmet Paşa, görüşme hakkında Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi vermiştir. İstanbul'un boşaltılması konusunda İstanbul ve Trakya'ya anlaşmayla girmeyi savaşla girmeye tercih ettiğini söylemiş, Poincare antlaşma imza edildiği gün tek bir asker kalmayacağı cevabını vermiştir (İnönü, 2003: 21). İngiliz diplomat Lord Curzon ise görüşmeler sırasında, Türklerin Yunanlıları yendiklerini, müttefiklere karşı zafer kazanmadıklarını söylemiştir (İnönü, 2003: 25). Doğu politikalarının iflas ettiğini kabul etmekte zorlanan İngilizler, kendilerini Birinci Dünya Savaşı'nın zafer elde etmiş devleti olarak gördüklerinden Türk zaferinin kendileriyle bir ilgisi yokmuş gibi söylemler geliştirmiş ve nitekim İstanbul ve Çanakkale'deki işgalci İngiliz askerleri bu söyleme uygun davranmışlardır. Hâlbuki Yunan işgalini ve ilerlemesini baştan beri en çok destekleyen İngilizlerdi dolayısıyla yenilenler arasında İngilizler de vardır.

Lozan görüşmelerinin ilk günlerinde en önemli meselelerden biri Boğazlar olmuş ve İtilaf Devletleri Sevr Antlaşmasını ufak değişikliklerle kabul ettirmek istemişlerdir. Bu nedenle şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Ticari amaçlı geçişlerde ufak tefek pürüzler dışında önemli bir ihtilaf olmazken askeri geçişler konusunda ciddi görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır. İtilaf Devletleri özellikle İngiltere'ye göre, Boğazlar askerden ve silahtan arındırılmalı ve geçiş tamamıyla serbest olmalıydı. Sovyetler Birliği'ne göre Boğazlar hava sahasıyla birlikte savaş gemilerine ve uçaklarına tamamen kapatılmalı, bu bölgede kesin bir Türk egemenliği kurulmalıydı. Türkiye ise iki görüşün uzlaştırılması denebilecek bir şekilde sınırlandırılmış bir geçiş serbestliği ile bölgede Türk egemenliğinin tam olarak kurulması gerektiğini savunmuştur (Bozkurt, 2014: 83-86).

Aralık ortasında görüşmelerin kesilmesi gündeme geldiğinde İngilizlerin İstanbul'dan amele görüntüsüyle Çanakkale'ye Rum ve Ermeni gönüllü göndermek suretiyle askeri kuvvetlerini takviye ettiklerine ve bunların yaklaşık 8.000 kişi olduğuna dair haberler gelmiş ve Rauf Bey, Refet Bey'den durumun şiddetle protesto edilmesini istemiştir (HR-İM-00063-00057-004). TBMM hükümeti gerekli askeri tedbirleri almayı ihmal etmemiştir. Konferans kesildiği takdirde Trakya'da bulunan kuvvetler ilk önce Boğazları tutacak, Anadolu yönündeki İngiliz kuvvetlerini denize atacak, Boğazlardan düşman gemilerinin geçişi yasaklanacaktı. Bu sırada Yunanlıların Karaağaç'ı işgal ettiğine ve İngiltere'nin Doğu Trakya'yı işgal hususunda Yunanlıları cesaretlendirdiğine dair haber ve istihbarat vardı. Bu haberler General Harington'a sorulduğu zaman general tedbirler olarak ilgili makamlara uyarılarda bulunmuştur (Akın, 1996: 184-187). İngilizlerin Lozan görüşmeleri sırasındaki askeri faaliyetlerinin amacıyla Mudanya görüşmeleri öncesinde askeri faaliyetlerinin amacı aynı olup müzakerelerde ellerini güçlü tutmaktır. Lozan görüşmeleri sırasında dahi geçici olan askeri varlıklarına dayanarak Çanakkale Boğazı çevresinde askeri, sivil görevli ve halk üzerinde ciddi tacizlerde bulunmuşlardır.

Bu dönemdeki tacizlerden birisi İngiliz askerlerinin bazı yerlere tel örgü çekmesi sebebiyle meydana gelmiş ve sıkıntılar yaşanmıştır. Bir Türk jandarma askeri tel örgüden geçerken önceki gün İngiliz subayını beklemediği iddiasıyla silahı istenmiş, silahını vermeyen Türk askeri bir manga İngiliz askeri tarafından çadıra çekilerek silahı alınmış, kolu kırılana kadar dövülmüş, tutuklanmış ve yanına bir asker konulmuş, gelip geçenlere teşhir edilerek hakarete uğramıştır. Protesto edilmiş ve askerin iadesi istenmiş ancak gelen cevap İngilizce olduğu ve tercüman bulunmadığı için ertesi gün cevap verileceği bildirilmiştir. Ertesi gün Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi, İngiliz general nezdine gitmiş ve general görevleri sebebiyle hiçbir jandarmanın tel örgüden geçirilmeyeceğini ifade etmiş, Türk askerin İngiliz subayına silah çektiği için tutuklandığını iddia ederek gerekli tahkikatın yapılacağını ve neferin salıverilmeyeceği cevabını vermiştir (HR-İM-00064-00010-001). Bu tür tacizlerin dışında İngilizler esir olan ve kıyafet değiştirerek kaçmaya teşebbüs eden Yunan esirlerine yardım etmişlerdir. Yakalanıp Çanakkale'ye sevk edilen Türk jandarmalarının elinden bu esirleri zorla almışlar ve Türk hükümeti ilgili yerlere gerekli teşebbüste bulunulması emrini vermiştir (HR-İM-00013-00089-001).

Bu dönemde Türk hava sahasını işgal eden ve Türk tarafına zorunlu iniş yapan İngiliz uçaklarının subaylarının İngiliz tacizlerine karşı elde tutulması görüşü ortaya çıkmıştır. Fevzi imzalı belgede Lozan görüşmelerinin alacağı şekil ve İngilizlere karşı yapılan protestoların İngilizler üzerinde yaratacağı tesir ve netice bilinmediği için bu askerlerin iade edilmemesi gerektiği belirtilmiştir (HR-İM-00013-00090-001). Türk tarafı İngiliz baskılarına karşı mümkün olan her türlü tedbiri almaya çalışmıştır.

Yine Noel yortusu sebebiyle İngiliz askerleri tarafından üzücü bir hadise gerçekleşmemesi için İngiliz kumandanlığına 23 Aralık'ta bir tahrirat verilmiştir. Ancak uyarıya rağmen söz konusu gün sarhoş İngiliz askerleri halktan rastgelene tecavüz, hakaret ve darbda bulunmuşlardır. Türk tarafının müracaatlarına yortu olduğu gerekçesiyle bakamayacaklarını bildirmişler ve İngilizler tarafından bir Türk jandarma eri şehit edilmiş, üç kişi yaralanmıştır. Gerekli tarziye ve tazminat ödemesi yapılmadığı takdirde Bayramiç'te düşen İngiliz uçağının subaylarının teslim etmekte mazur olunacağını İngiliz kumandanlığına ifade edilmesi kararlaştırılmıştır (HR-İM-00013-00127-003).

Bir başka taciz örneği yine Çanakkale'de gerçekleşmiştir. İngiliz işgal kuvvetleri, Çanakkale'de bulunan İnas Mektebi'nin tamiri için savaş sırasında bombardımandan harap olan Atıf Bey Mektebi'nin kiremitlerini kullanmak isteyen Türk idarecilerine engel olmuşlardır. Hariciye Vekâleti 29/30 Aralık 1922'de durumu Adnan Bey'e bildirirken "*Mudanya mukavelesi mucibince muvakkaten misafir olarak buldukları bir memlekette*" bu işlere müdahale etmemeleri için gerekli girişimlerin yapılması bildirilmiştir (HR-İM-00064-00057-003). İngiliz Fevkalade Müfettişliği olayın mahalli hükümet ile kendi aralarında rızaya dayalı olarak hal ve fasl edildiğine dair Hariciye Vekâleti'ne bilgi vermiştir (HR-İM-00067-00034-003). İngilizler bölgede sorun yaratıp sonrada TBMM Hükümetinden tepki alınca meseleyi mahalli hükümet ile çözdüklerini bildirmelerini, TBMM'ni ve hükümetinin bölgedeki egemenliğini kırmaya ve tanımamaya yönelik bir faaliyet olarak görmek gerekir. Ayrıca Lozan'da gerginliklerin devam ettiği bu dönemde Boğazlardaki İngiliz askerleri Türk Hükümeti üzerinde baskı yaratarak barış görüşmelerinde İngiliz çıkarlarının gerçekleşmesi için çalışmışlardır.

Lozan görüşmelerinin kesintiye uğrayacağı sırada Çanakkale Boğazi'nda bulunan İngiliz askeri kuvvetleri bölgede Türk halkını huzursuz eden ve şikâyetlere sebep olan başka tacizlerde de bulunmuşlardır. Çanakkale'de işgal ettikleri evleri tahrip edip yakmışlar, defalarca teşebbüste bulunmuş ancak iyi bir sonuç alınamamıştır (HR-İM-00065-00040-001). Çanakkale'de askeri tahkimat yapıldığına dair Türk tarafının şikâyetlerini ise “asılsız” olarak değerlendirmişlerdir (Şimşir, Cilt 5, 2000: 86). 17 Ocak 1923 tarihli bir İngiliz yazışmasına göre, Adnan Bey, Henderson'a, ateşkesin Yunanlılar tarafından çiğnenip Karaağaç'ın işgal edildiğini, müttefiklerin Meriç'in doğusuna çekildiğini üzüntüyle karşılandığını bildirmiş, Henderson böyle bir şey olmadığı cevabını vermiştir (Şimşir, Cilt 5, 2000: 88). Böyle bir durumun Boğazlar bölgesini tehlikeye düşüreceği açık olduğu gibi bu tarihlerde Lozan görüşmeleri de hayli gergindir.

Gelibolu ve Batı Trakya'da askeri bir hareketlilik olduğuna dair haberleri kabul etmeyen İngilizler Çanakkale Bölgesinde de boş durmamışlardır. Çanakkale mutasarrıflığı İngilizce tercümanı Halil Efendi'yi, 18 Ocak 1923'de evinden dışarı çağırmış ve tutuklamışlardır. TBMM hükümeti, İngilizlerin devam eden bu tür tecavüzane hareketlerinin şiddetle protesto ve Halil Efendi'nin derhal iade edilmesi için gerekli girişimlerin yapılması emrini vermiştir (HR-İM-00066-00018-005). İstanbul'da bulunan Adnan Bey'in meseleyi takip etmesi istenmiştir. Adnan Bey bu kişinin varlığını kendi emniyetleri için tehlikeli gören – ki şimdilik sebebi anlaşılmamıştır- İngilizlerin Halil Efendi serbest bırakılsa bile onun Çanakkale'den uzaklaştırılmasını isteyeceklerini, ayrıca vesika tasdikini askerlerinin emniyeti için ihdas ettiklerini söylediklerini Hariciye Vekâleti'ne yazmış ve başka konularda da aydınlatılmasını istemiştir (HR-İM-00016-00068-002;1). Yine yukarıda bahsedilen Milli Mücadele sırasında hocalarını Çanakkale'den çıkardıkları Sultani Mektebi binasına yerleşen İngilizlerin binayı boşaltması için defalarca mutasarrıf tarafından müracaat yapılmış, ancak İstanbul'daki başkumandanlıktan cevap beklediklerini söylemişlerdir. Hariciye Vekâleti konu ile ilgili girişimlerde bulunmuştur (HR-İM-00066-00030-005). Çanakkale'deki Sultani binası dışında Darülmualimin ve kız mektebinin eğitim-öğretim ders araç ve gereçlerine verdikleri zarar sebebiyle, zararın tazmin edilmesi için Çanakkale'deki İngiliz kumandanlığından talepte bulunulmuştur. İngilizler bu talebin barış antlaşmasından sonra “nazar-ı dikkate” alınacağını bildirmişlerdir. Bununla birlikte hem zararın tazmin edilmesi hem de binaların boşaltılması için girişimlere devam edilmiştir (HR-İM-00066-00030-005). Şüphesiz bölge halkını huzursuz eden bu faaliyetlerin giderek artması Lozan görüşmelerinin kesintiye doğru ilerlemesiyle ilgilidir.

İngilizlerin kendi toprakları imiş gibi uygulamalarının en dikkat çekicilerinden birisi tam da bu dönemde ortaya çıkmıştır. 20 Ocak 1923'ten itibaren Çanakkale polis ve jandarma görevlileri hariç, memur ve halkın İngiliz kumandanlığı tarafından onaylanmış birer ikamet vesikası bulundurmaları gerektiği, aksi takdirde ihraç edileceklerine dair Çanakkale mutasarrıfına bir nota vermişlerdir. İstanbul kumandanı Selahaddin Adil Bey, General Harington'a bu uygulamanın kendilerinin izin ve bilgisi dışında olduğunu ifade ederek söz konusu uygulamanın derhal durdurulmasını ve Çanakkale'deki İngiliz komutanına bu yönde emir verilmesini ümit ettiğini bildirmiştir (HR-İM-00066-00040-001). İstanbul'daki işgal komutanı General Harington verdiği cevapta meselenin bir yanlış anlaşılma olduğunu iddia etmiştir. Hiç kimsenin şehirden ihraç edilmediğini, sadece yeni mutasarrıf gelmeden önce İngiliz askerlerinin güvenliği için alınmış bir önlem olarak şehir sakinleri hakkında vesika usulü uygulamasında bulduklarını savunmuştur. İngilizce vesika usulünden maksat şehrin

araştırılması gerektiği zaman kişilerin hüviyetini tahkik için Türkçeyi bilmeyen İngiliz askerlerinin Türk memur ve ahalisine karşı herhangi bir zorluk çıkarmamak için uygulandığını iddia etmiştir. Hadisenin vaktiyle İngiliz hatlarına giren ve uzaklaştırılan Halil Efendi adlı bir kişinin tekrar geri gelmesi ve tutuklanmasıyla ortaya çıktığını ve mutasarrıfın meseleyi ahalinin tehciri şeklinde yanlış anladığını iddia ederek teessüfle karşıladığını bildirmiştir (HR-İM-00066-00040-007). Yine İstanbul'daki Türk kumandanı, Harington ile görüşmüş, Harington kesinlikle tehcir olmadığını, Çanakkale mutasarrıfı ile İngiliz kumandanının güvenlik tedbirleri konularında “*tevhid-i mesai*” etmeleri halinde yanlış anlamaların gerçekleşmeyeceğini ve bu konuda Çanakkale'deki İngiliz komutanına emir vereceğini söylemiştir (HR-İM-00066-00040-017). Harington'dan böyle bir açıklama geldikten bir gün sonra 6. Türk Kolordusu'ndan gelen bir haber Harington'un açıklamasının uygulamada hiçbir anlamı olmadığını göstermektedir. İngiliz merkez kumandan muavini Binbaşı Dobrelink, Çanakkale'de “*yegan yegan/tek tek*” evlere girip oturanların isimlerini kayd etmek için bir polis tefrik edilmesini rica etmiştir (HR-İM-00066-00040-013). İngilizlerin tevhid-i mesaiden anladıkları yerel yöneticilerin kendilerine her konuda itaat etmesi olduğu anlaşılmaktadır. Çanakkale'de, Şubat başında Lozan görüşmeleri kesildiği sırada, geçici olarak buldukları bir memlekette böyle bir uygulama ve Türk tarafının protesto ve diğer girişimlerine verdikleri cevaplar oldukça manidardır. Gerginliğin artmasına sebep olacak böyle bir uygulamaya hakları olmadığı gibi arşiv belgelerinden anlaşılacağı üzere sonraki günlerde de Çanakkale'den ve Gelibolu'dan halk tarafından yapılan birçok şikâyet, olayın Harington'un iddia ettiği gibi yanlış anlama olmadığını ortaya koymaktadır.

İngilizlerin işgal ettikleri yerlerde durum bu merkezde iken kendi aralarındaki yazışmaları İngiliz askeri baskısını ve politikasını daha açık ve anlaşılır hale getirmektedir. Çünkü İngilizler askeri varlıklarıyla bir yandan halk üzerinde taciz ve baskı uygularken diğer yandan Ankara'da TBMM'ni, saltanatın kaldırılmasının yarattığı tepkileri, muhalefeti, basında çıkan hükümet yanlısı ve karşıtı haber ve yazıları, Mustafa Kemal Paşa'nın yurt gezisini ve amacını, ordunun durumunu ve moralini, TBMM'nin seçime gidebileceğini, İzmir İktisat Kongresi'ni dikkatle takip edip kişisel yorumlamalarıyla Londra'ya bildirmişlerdir (Şimşir, Cilt 5, 2000: 83-122). Bu dönemin bütün olaylarını son derece hassas bir şekilde takip edip hükümetlerine bilgi vermişlerdir. Türkiye'deki mevcut durumdan lehlerine olabilecek gelişme beklentisini bu tarihlerdeki yazışmalarında da görmek mümkündür.

4. LOZAN GÖRÜŞMELERİNİN KESİLMESİNDEN LOZAN ANTLAŞMASI'NIN İMZALANMASINA KADAR OLAN DÖNEMDE ÇANAKKALE BOĞAZI'NDA İNGİLİZ FAALİYETLERİ

Lozan'da kritik tartışmaların yaşandığı sırada, Çanakkale'deki İngilizlerin faaliyetlerin amacının, Türkiye üzerinde baskı yaratıp Lozan'daki diplomatik savaşta ellerini kuvvetli tutmak olduğu yukarıda açıklanmıştı. Öte yandan Lozan görüşmelerinde meseleler önce alt komisyonlarda uzmanlar tarafından incelenip üzerinde uzlaşılan maddeler kaleme alınarak süreç ilerlemiştir. Görüşmelerin gerginleştiği, kesintinin söz konusu olacağı sırada Türk heyetine verilen teklifte daha önce komisyonlarda görüşülmemiş, üzerinde uzlaşılmamış maddeler arasında Boğazlarda bulundurulacak asker sayısı Türk tarafına hiç sorulmadan azaltılmıştır (İnönü, 2003: 44). Bu şekilde Lozan'da bulunan İngiliz diplomatları Türk heyeti üzerinde baskı yapmışlardır. Lozan'ın kesintiye uğramasının en önemli sebebi Musul ile adli ve mali kapitülasyonlar olup Boğazlar konusunda büyük ölçüde uzlaşma sağlanmıştı. Buna

rağmen Türk tarafına verilen metinde alt komisyonlarda hiç görüşülmemiş maddeler ilave edilmesi ve eş zamanlı olarak Çanakkale Boğazı'nda askeri varlıklarına dayanarak baskı yapmalarındaki hedef kuşkusuz kendi belirledikleri barış şartlarını Türkiye'ye kabul ettirmektir. Askeri baskı barış görüşmelerinin kesildiği dönemde devam etmiştir. Mesela 12 Mart 1923 tarihli bir belgeye göre İngilizler dört beş günden beri Çanakkale'deki tel örgüden araba ve bargir geçmesine müsaade etmeyerek posta teslim işlerinin yapılmasına engel olmaktadır. Teslim işi engel olunan noktada yapıldığı ve bazı mahzurları sebebiyle öncelikle posta arabalarının geçişine engel olunmaması için gerekli girişimlerin yapılması istenmiştir (HR-İM-00027-00010-044).

Bu dönemde Türkiye'deki iç gelişmeleri hassas bir şekilde takip eden Rumbold, TBMM'de Musul ve Karaağaç ile ilgili hükümet ve muhalefet tartışmaları hakkında pek az bilgi sızdığını, ülkenin onarımı için Mustafa Kemal Paşa'nın barıştan yana tavır koymasını şöyle değerlendirmiştir. *“Barış yapılırsa Kemalistler ile anti-Kemalistler arasında şiddetli bir boğuşma olacaktır. Bu boğuşma pek kendini beğenmiş olan Türkiye'yi zayıf düşürecektir. Şimdilik en acil ve hayati sorun barış veya savaş sorunudur. Türk karşı teklifleri konusunda elastiki davranmayı öneriyorum”* (Şimşir, Cilt 5, 2000: 144). 13 Mart 1923 tarihli bu rapor oldukça manidar olup Türkiye'deki iç gelişmelere göre barış görüşmelerinin yönlendirilmesi tavsiyesi vardır. Açıkça İngilizlerin bazıları bir barış antlaşması yapıldığı takdirde Türkiye'de muhalefetin çıkaracağı bir kavgadan yararlanmayı düşünmüşlerdir.

İngiliz yazışmaları ve analizleri dikkatle devam ederken Çanakkale Boğazı'ndaki askerleri baskılarına devam etmişlerdir. Bölgenin Türk mahalli idarecilerinden orman müdürünün yanındaki vesikasını dikkate almayarak tutuklamışlardır. Vesikasını İngilizlere damgalattırınca kadar tutuklu kalacağını Çanakkale mutasarrıfına bildirmişlerdir (HR-İM-00067-00022-005). 17 Mart 1923 tarihli bir başka yazışmaya göre İzmir'den vapurla ve *“tezkere-i Osmaniye”*leriyle Çanakkale'ye çıkan üç Müslüman kadın yanlarında seyahat belgeleri olmadığı bahanesiyle İngiliz polisleri tarafından tutuklanmıştır. Ancak müdahale edilmiş kadınlar serbest bırakılmışsa da İngiliz polisleri kadınların derhal kendilerine teslim edilmesi için ısrar etmiştir. Aksi halde vapura iade edileceklerini ilave etmişse de talebi ret edilmiştir. Mutasarrıflık seyahat varakası usulünü kaldıran Türk hükümetinin bütün Türk tebasının hüviyet belgeleriyle seyahat edebileceklerine dair emrini İngiliz kumandanına beyan etmiştir. Ayrıca *“Türkiye dâhilinde seyr ü sefer eden eşhâsın seyahati ve bu hususda icab eden tedâbir ittihazına Türk hükümetinin mesul”* olduğunu bu nedenle *“İngilizlerin bu gibi meseleye müdahaleye hak ve selahiyetleri bulunmadığı gibi yedlerinde isbat-ı hüviyete medâr olacak vesikayı hâmil olan eşhâsın bilhassa kadınların seyahatlerine müdahale etmeleri hiçbir suretle caiz olamayacağından bu gibi netâyic-i müessife verebilecek müdahâlâta meydan verilmemesi”* için İngiliz Fevkalade Kumandanlığı nezdinde girişimde bulunulması ve neticenin bildirilmesi istenmiştir (HR-İM-00027-00010-004). Gerekli girişimler yapılmış ve bu konudaki herhangi bir engelleme olmadığını sadece müttefiklerin buldukları yerlerde inzibat ve asayişin temini için bazı tedbirler almaya hakları olduğunu ve tedbir aldıklarını iddia etmişlerdir (HR-İM-00027-00010-023). Hariciye Vekâleti bu açıklamaya karşı müttefik askerlerinin olsa olsa kendi ordularının askeri emniyeti için tedbir alabileceğini bunun dışında mahalli asayişin sağlanmasına müdahale etmelerine kesinlikle cevaz olmadığına dair eski tarihli bir tezkereyle dikkat çekmiş ve bu tezkere ile birlikte gereğinin yapılması için İstanbul'daki temsilciliğine emir vermiştir (HR-İM-00027-00010-028). Yine 19 Mart 1923'te Maydos'tan Hilmi imzasıyla Adnan Bey'e yazılan bir telgrafta seyahat serbestliğinin temini

istenmiştir (HR-İM-00027-00010-013). Telgrafta kimler tarafından seyahatin engellendiği belirtilmediği için Edirne valiliğinden gerekli araştırmanın yapılması istenmiştir (HR-İM-00027-00010-012). Nitekim mesele araştırılmış, Maydoslu Hilmi Bey'in belediye reisi olduğu, gerekli emirler verildiği halde Maydos'ta bu kez Fransızların bulunduğu yerde seyahate engel olunduğu Edirne valiliği tarafından 30 Mart'ta İstanbul'da bulunan Adnan Bey'e yazılmıştır (HR-İM-00027-0010-019). Gerekli girişimler yapılmış, Fransızlar seyahate engel olmadıklarını sadece kontrol memurlarının seyahat edenlerde şimendifer bileti aradıkları cevabını vermişlerdir (HR-İM-00027-00010-021). Türk temsilciler halkın şikâyetlerine hassas davranarak meseleyi takip etmiştir.

Benzer şekilde Nisan ayının 15'inde Çanakkale'de Karacaviran köyünde Hacı Hüseyin oğlu Süleyman'ın erkek devesi İngiliz askerleri tarafından silahla ateş edilerek öldürülmüştür. Türk tarafı konu ile ilgili İngilizlere uyarıda bulunmuşlardır. Belgeden anlaşıldığına göre Nisan ayında *“Türlere karşı vuku' bulan müteaddid tecavüz ve taarruzlara birini daha ilave”* ettikleri için bu gibi olayların iyi ilişkilere zarar vereceği hatırlatılmıştır. Ayrıca bu gibi olaylara engel olmak ve köylünün devesinin bedelinin ödenmesi için gerekli emirlerin verilmesi istenmiştir. Aksi halde protesto edileceği ve bir üst makama durumun arz edileceği Çanakkale'deki İngiliz Komutanlığına bildirilmiştir (HR-İM-00073-00053-003;05). Lozan görüşmelerinin kesildiği dönemde belgelerden görüldüğü üzere İngilizler askeri baskılarına devam etmişlerdir.

Lozan görüşmelerinin ikinci dönemi başladıktan sonra İngilizler Türkiye'deki iç gelişmeleri dikkatle takip etmeye devam etmişlerdir. Rumbold'un eğilimine benzer bir eğilimi Henderson *“Mustafa Kemal'in popülaritesi azalıyor, ama milliyetçilerin ciddi bir tehdit altında olduklarını söylemek için henüz erken. Gerçek etkili muhalefet Lozan Antlaşması'ndan sonra dış sorunlarla birlikte ortaya çıkacak”* sözleriyle ifade etmiş ve Türkiye'de iç karışıklık beklentisini yansıtmıştır (Şimşir, Cilt 5, 2000: 239).

Lozan görüşmeleri başladıktan birkaç gün sonra Seddülbahir'de bir İngiliz şirketinin iki işçisi halk arasında huzursuzluk çıkarmaları üzerine tutuklanmışlardır. İngiliz şirketinin kâtabi başına 40-50 kişi toplayarak karakola gelmiş tutukluların bırakılmasını istemiş fakat istedikleri yapılmamıştır. Daha sonra bir İngiliz subayı gelerek müracaatta bulunması üzerine yeterli kuvvetle bu tutuklular Kilitülbahr'e sevk edilmiştir. Hükümetin işçilerine karışılmasına müsaade edilmeyeceğine dair İngiliz işgal kumandanlığı nezdinde girişimde bulunulması emri verilmiştir (HR-İM-00027-00010-032).

Boğazlar konusunda Lozan görüşmelerinin ilk döneminde büyük ölçüde zaten uzlaşma sağlanmıştı. Ancak Lozan'ın ikinci dönemi sona yaklaşırken İngilizlerin Boğazlardan çekilecekleri konusunda müttefiklerinin dahi ciddi kuşkuları olmuştur (Sonyel, 2013: 334). Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla müttefikleri bu kuşkularında haksız sayılmazlar. Lozan görüşmelerinin sona yaklaştığı Haziran ve Temmuz aylarında halâ Çanakkale'de tacizlerine devam etmişlerdir. Yukarıda bahsedilen Çanakkale'de İngilizlerin bazı yerlere çektikleri tel örgüler sebebiyle Haziran ayında da bölge halkı tarlalarına gidememişler, ziraat işlerinde zarar ve müşkülât yaşamışlardır. Bir an önce ahalinin hareket serbestliğinin sağlanması için İstanbul'daki İngiliz komutanlığına *“evamir-i lazime”* ita ettirilmesi için gerekli girişimlerin yapılması istenmiştir (HR-İM-00027-00010-046). İngilizler Çanakkale Boğazı sahillerinde gerçek top ateşi yapmak istemişler, bunu men etmek isteyen TBMM hükümetine bundan vaz geçmeyecekleri ancak talim sahasının genişletileceği, halkın zarar ve

ziyanının karşılanacağı ve Mudanya Mukavelesi gereğince belirlenmiş bölgelerde bulunan kıtaatın “*talimden azade*” kalamayacağı cevabı verilmiştir (HR-İM-00019-00096-001;2).

22 Haziran 1923'te Çanakkale İngiliz Komutanı imzasıyla Çanakkale mutasarrıfına verilen bir nota tacizin ve Türkiye'nin iç işlerine karışmanın bir başka somut örneğidir. İngiliz komutan Türk tebası olan, mahkeme olunan ve nakit para cezası uygulanan iki Rum hakkında verilen kararı tanımamıştır. Hiçbir Türk mahkemesinin Rumları yargılamak hakkı olmadığını, söz konusu nakdin geri ödenmesini, aksi taktirde “*tahribat ve saire için*” Türk hükümetine ödenecek olan miktardan düşüleceğini bildirmiştir. Ayrıca 23 Haziran'dan itibaren “*kapılarda araba ve hayvanat için konulan kontrolü*” kaldırmak fikrinde olduğunu, bazı kimselerin “*derdest ve işkençe*” ederlerse tekrar kontrolü tatbik edeceğini yazmıştır (HR-İM-00048-00058-003). Hâlbuki tutuklama ve işkençe gibi olaylar kendi işgal döneminde Türklere yapılırken tersi iddiada bulunan İngiliz komutan kendi hükümetinin politikasına uygun davranış göstermiştir. Amaç şu veya bu şekilde Boğazlarda varlıklarını devam ettirmektir. Şüphesiz bağımsızlığını korumakta kararlı olan TBMM hükümeti “*mütemadiyen mesele ihdas etmekten hali kalmayan Çanakkale'deki İngiliz kumandanına tenbihat-ı lazımede bulunulmadığı takdirde bir hadise zuhuru*” (HR-İM-00048-00058-001) söz konusu olacağı için gereken cevabı vermekte tereddüt göstermemiştir. Bir yandan mutasarrıfa verilen talimatta Çanakkale mutasarrıfının yalnız Türk hükümetinden emir aldığı, İngiltere kumandanının mektup yazarak vaktini zayii etmemesi şeklinde cevap vermesi emr edilmiştir. Ayrıca söz konusu kontrolü tekrar tatbik konusuna gelince buradaki mevcudiyetlerinin “*kuyûd ve şart tahtında Türk hükümetince kabul edilmiş*” olduğu için keyfi harekete karşı Türk hükümetinin karşı tedbirler alacağı açıkça belirtilmiştir (HR-İM-00048-00058-005). Diğer yandan İstanbul'daki TBMM temsilcisine talimat verilmiştir. Çanakkale mutasarrıfı ile İngiliz Çanakkale komutanının ilişkisine dair ortaya çıkan yazışmalarda hâsıl olan kanaate göre, gerginliğe İngiliz komutanın sebep olduğu, komutanın sürekli iç işlerimize karıştığı belirtilmiştir. Özellikle gönderdiği mektuplarda kullandığı lisanın emri altındaki askerlerin emniyetiyle ilgili olmayan ve hâkimiyetimize doğrudan ve küçük gören bir tarzda saldırı mahiyetinde olan türlü davranışları sebep olmuştur. Tehditkâr davranışı, iç işlere müdahale içeren olayları tek tek sayıp dökmenin ve komutanı cevap veremez hale getirmenin kolay olduğunun altı çizilmiştir. Komutanın davranışlarını sadece kendi ordusunun emniyetine hasr etmesi ve iç işlere müdahaleden kaçınması ve Türk memurlar ile özellikle mektuplarında “*lazıme-i nezaket ve hürmete riayet*” ederse ortada bir mesele kalmayacağı belirtilmiştir. İstanbul'daki Hariciye Vekâleti temsilcisinin tüm bu noktaları Mister Henderson'a izah etmesi ve mahalli memurlar ile işgal kuvvetlerinin münasebetlerinin doğal olan zeminde ve nezaket dairesine ircaı için gerekli emirlerin Henderson tarafından kendi kumandanlarına verilmesi istenmiştir (HR-İM-00048-00058-003). Hariciye Vekâleti'ne gelen 1 Temmuz 1923 tarihli bir yazışmaya göre, her ne kadar Henderson tarafından tel örgülerin önündeki kontrolün kaldırıldığına dair cevap verilmişse de aynı gece İngilizlerin Çanakkale'de yaptığı aramayı Çanakkale mutasarrıfının şiddetli bir şekilde protesto etmesinden rahatsız olmuştur. Aramayı protesto eden mutasarrıf vekilinin lisanından ve bu şekilde devam edecek hareketlerinden dolayı Çanakkale'de ortaya çıkabilecek bir vakadan ne kendisinin ne de Harington'un hiçbir mesuliyet kabul etmeyeceğini belirtmiştir (HR-İM-00020-00006-001). Henderson tarafından verilen cevapta görüldüğü üzere İngilizler ise mutasarrıfı suçlamaktan geri kalmamışlardır.

Yine Temmuz ayında İngiliz subayları firar eden askerleri aradıkları bahanesiyle geceleyin halktan bazı kimselerin evlerine girmek istemişler, devriye gezen Türk polisi engel olmuşsa da İngilizler üç koldan mahalleler arasında dolaşmışlardır. Çanakkale mutasarrıfı tarafından “*kalada el-yevm BMM hükümetinin ifa-yı vazife eylemekte olduğu halde hükümete malumat verilmeksizin hodbehot geceleyin dükkân taharri edilmesi ve bilumum devletlerce kabul edilmiş olan mesâkinin masuniyetine*” taarruz edilmesi şiddetle protesto edilmiştir (HR-İM-00048-00057-001).

Nihayet Lozan Antlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalanmış ve TBMM 23 Ağustos 1923'te antlaşmayı onaylamıştır. Lozan Antlaşması'nın TBMM tarafından onaylanmasından sonra bu onayın resmen Boğazlardaki işgal kuvvetlerine bildirildiği günden itibaren kırk gün içinde müttefikler Boğazları boşaltacaklardı (Sonyel, 2013: 337). 5 Ağustos'ta boşaltma ile ilgili görüşmeler başlamış ve altı haftalık bir sürenin yeterli olacağına karar verilmiştir. 13 Ağustos 1923'te bir boşaltma protokolü hazırlanmış, Lozan Antlaşması'nın onaylanmasıyla hemen boşaltma protokolü uygulanmaya başlanmış ve 2 Ekim 1923'te resmen ayrılmaları tamamlanmıştır (Tosun, 1993: 627-652). Boşaltma sırasında İngilizler Çanakkale'den aldıkları mühimmatı İmroz açıklarında denize dökmeleri üzerine girişimde bulunan Türk tarafına kendilerine ait bozuk mühimmat olduğu cevabını vermişlerdir (HR-İM-00046-00013-003). 6 Ekim'de Türk III. Ordusu resmen İstanbul'a girmiştir.

Lozan Antlaşması'nı çok çirkin bulan İngilizler boşaltma işlemi sırasında Türklerin bu işe çok önem vermelerinden ve İngilizleri boşaltmaya zorladıkları izleniminden rahatsız olarak “*ne vakit ve nasıl boşaltacağımız konusunda kararı biz vereceğiz*” diyerek Türk başarısı karşısında ezilen İngiliz onurunu kurtarmaya çalışmışlardır (Sonyel, 1978: 338). Bununla birlikte yeni sorunlar çıkarmaktan kaçınmaya çalışmışlardır. İngilizlerin bir başka endişesi Türk topraklarını tamamen terk ettikten sonra Türkiye gelişmeleri hakkında nasıl bilgi alacakları meselesi idi. Zira Boğazlardaki İngiliz varlığı aynı zamanda casusluk faaliyetlerini kolaylaştırmıştır. Boğazların tamamen Türk yönetimine geçmesinden sonra İngilizler azınlıklara dönük ve başka sebeplerle kargaşa beklemişler ama kendilerinin de itiraf ettikleri üzere böyle bir kargaşa gerçekleşmemiştir (Sonyel, 1978: 105-246).

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla işgal altına düşen Anadolu'da bilinen süreçlerden sonra TBMM açılmış ve Milli Mücadele örgütlü ve sistemli bir hale getirilmiştir. Ülkeyi işgalden kurtarmak için işgalcilere karşı yapılan savaşın en son ve en vurucusu olan Başkomutanlık Meydan Muharebesi başarıyla sonuçlanmıştır. Bu askeri başarının ilk önemli siyasi sonucu ateşkes görüşmelerine başlanması olmuştur. Öte yandan Yunanlılara karşı kazanılan bu askeri başarı Türklerle İtilaf Devletlerini Boğazlar Bölgesi'nde karşı karşıya getirmiştir. İngilizlerin müttefikleri Fransız ve İtalyanlar, Türklerle savaşı istemediklerinden Boğazların Anadolu tarafından askerlerini çekmişler, İngilizler Türklerle askeri bakımdan karşı karşıya kalmışlardır. Boğazlarda kritik askeri bir durum yaşanırken başlayan Mudanya görüşmeleri sırasında İngilizler askeri faaliyetlerine devam etmişlerdir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın İngilizler üzerinde izlediği kontrollü askeri baskı neticesinde Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır. Mudanya Mütarekesi Doğu Trakya'nın boşaltılması Boğazlarda sınırlı Türk askeri varlığı koşullarıyla imzalanmasına rağmen İngilizler Boğazları boşaltmayı ağırdan almışlardır. Bununla birlikte

bölgede TBMM'nin yönetimi kurulmuş ve sınırlı miktarda müttefik askerleri Boğazlarda Lozan Barış Antlaşması imzalanana kadar kalmıştır. Özellikle Çanakkale Savaşlarından dersini alan İngilizler için stratejik öneme sahip Çanakkale'de, Mudanya Mütarekesine ve devam eden Lozan görüşmelerine rağmen halk ve yerel yönetim üzerinde bir takım baskı içeren faaliyetlerde bulunmuşlardır. Lozan görüşmelerinin gerginliklerle ve kesintilerle devam ettiği bu dönemde İngiliz askerlerinin Çanakkale'deki askeri baskısının amacı şüphesiz Lozan görüşmelerinde ellerini güçlü tutmak ve hazmetmekte zorlandıkları Türk başarısını etkisiz hale getirmektir. Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek isteyen Türklere karşı, barış masasında ellerini güçlü tutmak isteyen İngilizler özellikle Boğazlar, Musul, adli, mali, siyasi kapitülasyonlar gibi birçok konuda İngiliz çıkarlarına uygun bir antlaşma yapmak için çabalamışlardır. Bu nedenle Çanakkale'deki taciz ve baskıyı Lozan görüşmelerindeki gerginliklerle birlikte ele almak gerekir. Nitekim belgelerden görüldüğü kadarıyla görüşmelerin gerginleştiği günlerde Çanakkale'deki İngiliz baskısı artmıştır. Bu süreçte İngilizler buldukları binalara zarar vermişler, tel örgü çekerek halkın tarlalarına gitmesine veya posta işlerine engel olmuşlar, tel örgülerden geçenleri tutuklamışlar, Türk vatandaşı suç işleyen azınlıkların yargılanmalarına karışmışlar, gizlice azınlıklardan asker toplamışlar, Yunan esirlere yardım etmişler, halkın hayvanlarını bile öldürerek geçim kaynaklarına zarar vermişlerdir. İngilizce pasaport/belge taşınması veya belgelerinin İngilizler tarafından damgalattırılmasının zorunlu tutulması tacizlerin en dikkat çekici olanıdır. Bu tür şeyler ancak egemen bir devletin kendi topraklarında yapabileceği ya da tam tersine sömürgeci bir devletin sömürgeci bir zihniyetle işgal ettikleri topraklarda yapabileceği uygulamalardır. Bu baskılar Lozan görüşmelerinin kesintiye uğramak üzere olduğu ve kesildiği dönemlerde artmıştır. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına kadar bu gibi uygulamalarla bölge halkı ile sivil ve askeri görevlileri taciz etmeye devam etmişlerdir. Bu faaliyetleri sebebiyle İngilizlerin müttefikleri bile İngilizlerin Boğazlardan çekileceği konusunda şüphe duymuşlardır. Bununla birlikte Türk hükümeti bir yandan diplomatik mücadeleyi Lozan'da yürütürken bir yandan da Çanakkale'deki İngiliz baskısına karşı gereken askeri ve diplomatik tedbirleri almaya çalışmışlardır. Türk halkının İngilizler hakkındaki belgelere yansıyan şikâyetlerini TBMM askeri ve sivil görevlileri dikkatle takip etmiş, halkın haklarını savunmaya çalışmışlardır. Bununla birlikte tüm bu baskı ve tacizler ancak Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve işgalcilerin askeri birliklerinin tamamen gitmesiyle sona ermiştir.

KAYNAKÇA

Akın, V. (1996). *Trakya'nın Türklere Devir Teslimi*. Ankara: Genelkurmay.

Atatürk'ün Bütün Eserleri (1922).(2007),Cilt 13. İstanbul: Kaynak.

Bozkurt, A. (2014). *Türk Boğazlarında Uluslararası Kontrol (1918-1936)*. İstanbul: İdeal Kültür.

İnönü, İ. (2008). *Defterler (1919-1973)*. İstanbul: Yapı Kredi

İnönü, İ. (2003). *Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri*. İlhan Turan (haz.). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Sonyel, S. R. (1978). İngiliz Gizli Belgelerine Göre İşgal Gücünün Türkiye'de Son Günleri ve Cumhuriyetin Kuruluşu. *Bellekten*, 165, Cilt XLII, 105-146.

Sonyel, S. R. (2013). *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*: Cilt 1. Ankara:Türk Tarih Kurumu.

Şimşir, B. N. (1989). *İngiliz Belgeleri İle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1922*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Şimşir, B. N. (2000). *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*. (Cilt 1, 4, 5) Ankara: Türk Tarih Kurumu.

TBMM Zabıt Cerideleri, (1959), Devre I, Cilt 24, 121., 125., 129., 130., 132. İçtimaa. Ankara: TBMM Matbaası.

Tosun, H. (1993). İtilaf Devletleri Son Birliklerinin İstanbul'dan Ayrılışları (2 Ekim 1923). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27, Cilt IX, 627-652.

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Fonu

HR_İM_00013_00131_001

HR_İM_00013_00127_003

HR-İM-00063-00075-009

HR_İM_00063_00057_004

HR_İM_00064_00010_001

HR_İM_00013_00089_001

HR_İM_00013_00090_001

HR_İM_00064_00057_003

HR_İM_00067_00034_003

HR_İM_00065_00040_001

HR_İM_00066_00018_005;

HR_İM_00016_00068_002-1

HR_İM_00066_00030_005;

HR_İM_00066_00040_001, 7, 17, 13;

HR_İM_00067_00022_005;

HR_İM_00027_00010_004, 12, 13, 19, 21, 23, 28, 32, 44, 46

HR_İM_00073_00053_003-05

HR_İM_00019_00096_001-002

HR_İM_00048_00058_001, 3, 5

HR_İM_00020_00006_001

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 65 Ocak - Şubat 2018

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası
Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

HR_İM_00048_00057_001

HR_İM_00046_00013_003

Gazeteler

Akşam, 11 Teşrinievvel 1922, sayı 1458

Akşam, 15 Teşrinievvel 1922, sayı 1459

Akşam, 16 Teşrinievvel 1922, sayı 1460

Akşam, 18 Teşrinievvel 1922, sayı 1462

Tercümanı Hakikat, 16 Teşrinisani 1922

İnternet Kaynakları

AB ile İngiltere'nin Cebelitarık Gerilimi, 02. 04. 2017, <http://www.milliyet.com.tr/ab-ile-ingiltere-arasinda-dunya-2425056/>

İngiltere ve İspanya Arasında Cebelitarık Gerilimi, 03. 04. 2017, <http://www.birgun.net/haber-detay/ingiltere-ve-ispanya-arasinda-cebelitarik-gerilimi-153834.html>